

KERAMICKÝ SOUBOR ZE ZELČÍNA, OKR. MĚLNÍK

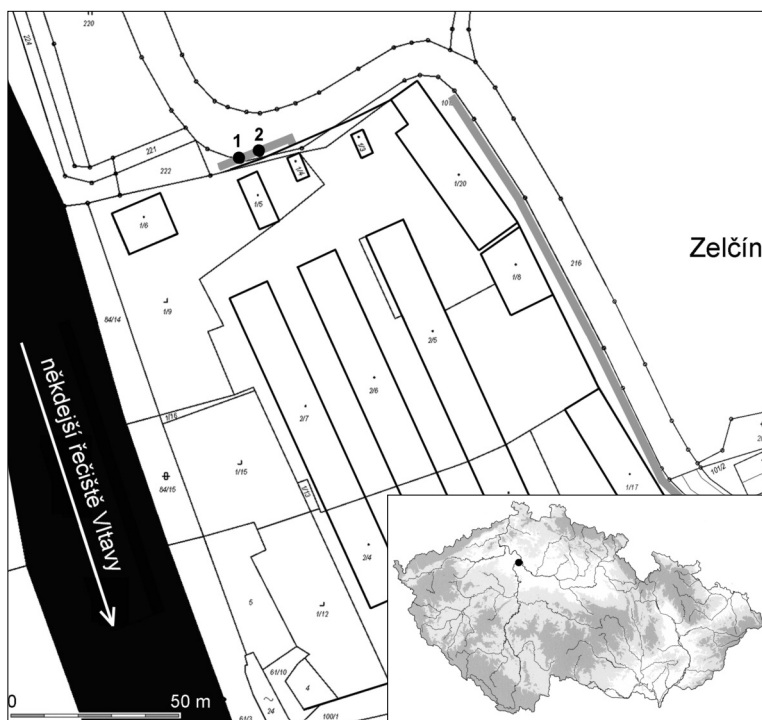
Příspěvek k poznání distribuce keramiky na sklonku raného středověku

Ladislav Varadzin – Ivo Štefan

Věnováno památce Ladislava Hrdličky a Miroslava Richtera

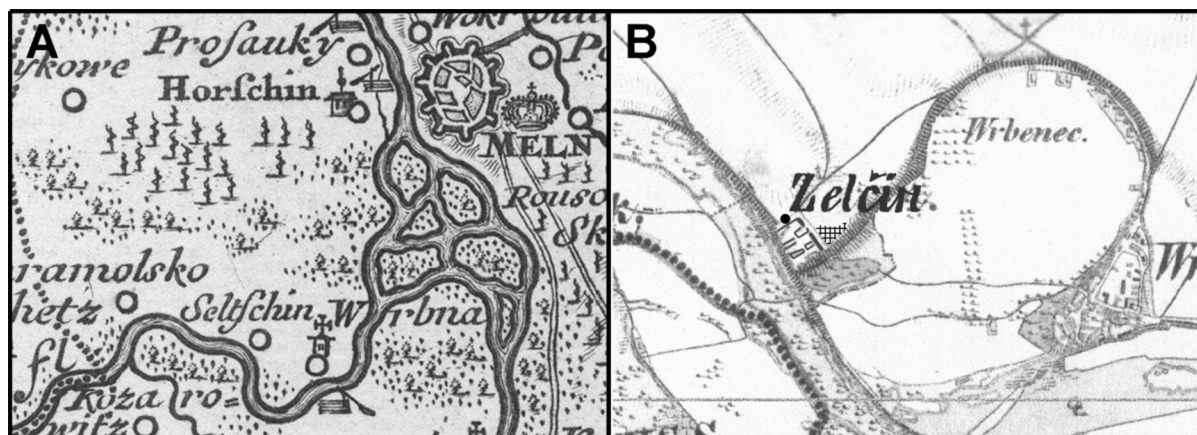
Nálezy pojednané v tomto textu pocházejí ze záchranného archeologického výzkumu při budování inženýrské sítě v Zelčíně v červnu 2005, necelé 4 km jihozápadně od Mělníka. V celé trase výkopu (š. 0,3 m, hl. 1,1 m), obklopujícího ze dvou stran zemědělský dvůr (dnes Zoopark Zelčín), byly prohlídkou profilů a výhozu zjištěny dva objekty na severní straně (obr. 1). Přesný průřez objektů se nepodařilo zjistit kvůli příliš úzké jámě (0,3 m), oba ovšem zasahovaly pod dno výkopu (1,1 m) a svou délkou se blížily k 1,5 m. Vzorkováním stěn profilů objektů do hloubky max. 20 cm a také sběrem na výhozu bylo získáno 82 zlomků středověké keramiky (tab. 1) a několik fragmentů spodní čelisti krávy domácí (určení R. Kyselý).

Nález představuje jedinou dosud archeologicky doloženou středověkou komponentu v katastru (Sklenář 1982, 453). Nejstarší písemná zmínka Zelčina, pocházející z r. 1245, kdy královna Kunhuta věnovala *villis nostris Stremi et Zelchin* s veškerým příslušenstvím svému rytíři Lambinovi (CDB IV, s. 175, č. 86), je dokladem, že do tohoto roku byl Zelčín součástí panovnického majetku. Nálezy z objektů jsme se pokusili doplnit povrchovým sběrem (podzim 2007) na poli přiléhajícím od východní strany ke dvoru, které je v současnosti jedinou oranou plochou v blízkém okolí. Nasbírané keramické zlomky (12 mladohradištních, 26 pravěkých¹) pocházejí z jižního cípu pole, tedy z bezprostřední blízkosti dvora (obr. 2:B). S ohledem na toto zjištění a s přihlédnutím ke konfiguraci terénu lze vyslovit předběžnou hypotézu, že narušené objekty jsou součástí pravděpodobně nevelkého středověkého sídliště, jehož plošný rozsah jen o málo přesahoval areál současného dvora. Poloha sídliště na špičce vyvýšené terasy trojúhelníkového půdorysu (obr. 2:B) byla zřejmě pečlivě vybrána, neboť se nachází ve výhodné poloze mimo do-

Obr. 1. Zelčín na současném katastrálním plánu. Poloha objektů 1 a 2 označena černými body, průběh výkopu pro inženýrskou síť vyznačen šedě

¹ Podle laskavého posouzení V. Mouchy spadají tyto pravěké keramické zlomky rámcově do období mladší doby bronzové až doby římské, přičemž čtyři zlomky lze s otazníkem zařadit určitěji do doby římské.

Obr. 2. Zelčín na Müllerově mapě z r. 1720 (A) a na mapě 2. vojenského mapování z l. 1836–1852 (B). První obrázek zachycuje řečiště Vltavy v bezprostřední blízkosti Zelčina, druhý trojúhelníkovou terasu, v jejímž jižním cípu se nacházelo středověké sídliště. Šrafovaním vyznačena plocha povrchových sběrů s nálezy

	okrajů	zdobených	celkem
obj. 1	4	7	34
obj. 2 + sběr z haldy	7	9	48
Celkem	11	16	82

Tab. 1. Přehled počtů keramických zlomků z jednotlivých objektů

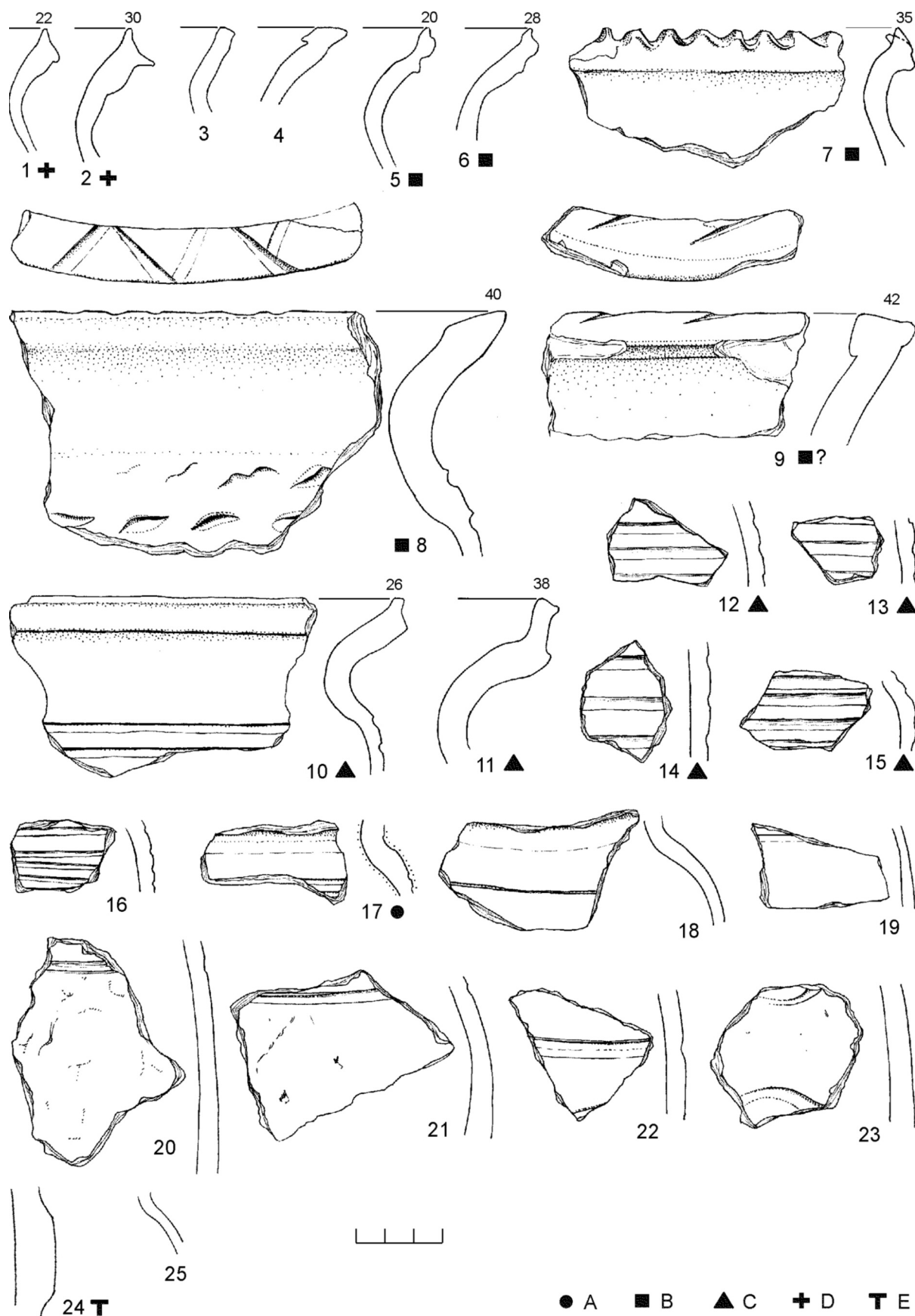
sah záplav² a přitom v bezprostředním kontaktu s někdejší hlavním řečištěm Vltavy protékající tudy ještě v 18. století (obr. 2:A).

ROZBOR KERAMICKÝCH NÁLEZŮ

Kvůli jednotnému charakteru pojednáváme získané keramické střepy jako jeden soubor (tab. 1). Mezi tvary početně vynikají zásobní nádoby. Pět jedinců identifikujeme podle většího průměru ústí nebo charakteristického tvaru okraje (obr. 3:2, 7, 8, 9, 11) a další tři různé jedince na základě zlomků silnostěnné tuhové keramiky (obr. 3:24). Miska je zastoupena jedním (obr. 3:4), max. dvěma zlomky okraje (obr. 3:3). Ostatní čtyři okrajové střepy pocházejí z hrncovitých nádob. Výčet keramických tvarů uzavírá jeden střep stěny nevelké tenkostěnné (3 mm) nádobky, vyrobené z jemně plavené keramické hmoty bez viditelného ostřiva, se světle šedou barvou a malým množstvím prachovité slídy (obr. 3:25). Morfologie okrajů je s ohledem na jejich malý počet překvapivě pestrá. Vyskytují se mezi nimi klasické zduřelé (obr. 3:2), velký vzhůru vytažený (obr. 3:11), dva masivní ploché okraje s ozdobnými vseky (obr. 3:8, 9) nebo tři okraje s obdobně složitěji profilovanou vnější stěnou a se shodným keramickým těstem (obr. 3:5–7). Výzdoba zachycená na 15 střepích byla vytvořena výhradně jednoduchým hrotem, převážně v podobě rovné linie. Na zlomcích jsou zastoupeny hustá šroubovice zhotovená širokým rydlem (7×), ostatní rovné linie (5×) a po jednom exempláři vlnice, řada vpichů a lišta (všechny zdobené zlomky jsou zachyceny na obr. 3). Značky ani středy den nebyly zjištěny. Stopy použití nádob se projevují jen na nevelkém počtu střepů v podobě okouření, opálení nebo ztmavnuté visle stékající substance.

Podle složení a zpracování keramické hmoty lze identifikovat několik samostatných skupin, které se vážou na specifickou morfologii okrajů a výzdobu. Výpovědní hodnotu souboru zvyšuje skutečnost, že většinu těchto skupin můžeme rámcově ztotožnit s různými produkčními oblastmi. (1) Rámcově do oblasti východního Pražska a východní části středních Čech řadíme šest střepů (obr. 3:10, 11, 12–15). Vyznačují se šedou až cihlově červenou barvou, četným hrubým ostrohranným ostřivem s příměsí slídy a sendvičovým výpalem s tmavým jádrem. Charakteristicky se vážou na vzhůru vytažené okraje, jehož jeden reprezentant je zastoupen také v našem souboru. Tato keramika se ve velkém množství objevuje na Černokostecku (Klápště 1978, 448–459), na východním okraji Velké Prahy (nepublikovaný výzkum v Běchovicích) nebo na Kouřimsku. K okraji na obr. 3:10 zaznamenáváme analogie pouze v poslední z uvedených oblastí (Šolle 1969, obr. 11:11; 48:3; 67:2). (2) Provenienci tří zlomků tuhových zásobnic sice

² Místo s nálezem objektů nebylo zaplaveno ani při velké povodni v r. 2002.

Obr. 3. Keramické nálezy z obj. 1 (2, 7–9, 17, 19–23), obj. 2 a z výhozu (ostatní). Vyznačena pravděpodobná provenience: A Mělnicko (tečkováním zobrazena „engoba“); B severočeské Polabí; C východní část středních Čech; D Pražsko; E tuhová keramika

nelze určit, avšak pravděpodobně nepocházejí z Mělnicka. (3) Dva zlomky náleží do keramické třídy tzv. klasických zduřelých okrajů, která je charakteristická dobrým výpalem, světle šedou až bělavou barvou, hladkým povrchem s četnými modelačními rýžkami a malým počtem drobného homogenního ostřiva s nepatrnou příměsí prachovité slídy (srov. *Hrdlička 1993, 97*). Výrobu této keramiky lze klást s vysokou pravděpodobností do Prahy nebo jejího blízkého okolí. (4) Oblast severočeského Polabí zastupují zlomky okrajů pocházející ze dvou hrnců a jedné zásobnice (*obr. 3:5–6*), které spojuje vedle obdobné morfologie jednotná keramická hmota (tmavě šedé jádro střepu má na povrchu vrstvičku cihlové barvy, ostřivo je četné, světle šedé, ostrohranné, neprotříděné do vel. 2 mm). Nádoby s touto morfologií se ve vysokém počtu objevují na Ústecku, kde tvořily až 30 % okrajů mezi hrnci a 10 % mezi zásobnicemi (*Zápotocký – Cvrková 1993, tab. 3:h'35, z'35*). (5) Druhým reprezentantem severočeské produkce jsou masivní zásobnice s plochými okraji, zastoupené v Zelčíně jedním až dvěma exempláři (*obr. 3:8–9*). Tyto mohutné nádoby, které původně dosahovaly výšky kolem 0,5 m (*Zápotocký – Cvrková 1993, 294*), jsou známé např. z Litoměřic (*Zápotocký 1965, obr. 48:2, 4*), Ústí n. L. (*Zápotocký – Cvrková 1993, 291, 294, obr. 16:z'52*) a Děčína (*Zápotocký 1977, obr. 7:5, 7*). V bohatých souborech z Ústí n. L.-Krásném Březně se vyskytují v takovém množství (mezi okraji zásobnic tam dosahují 60 %), že jsou považovány za „specifický rys, vlastní hrnčířské produkci zdejšího regionu“ (*Zápotocký – Cvrková 1993, 304*). (6) Lokální mělnickou produkci zastupuje v Zelčíně jeden zlomek hrnce bez zachovaného okraje, který spadá do skupiny „mělnická 1“ (*Varadzin – Štefan 2007, 120*). Tuto keramiku charakterizuje měkký střep, hladký prachovitý povrch, nečetné drobné zaoblené písčité ostřivo, prachovitá slída a světlá engoba nanesená na vnější i vnitřní stranu (*obr. 3:17*).

DATOVÁNÍ

Skupina keramiky uvedená pod bodem (1) nastoupila patrně již v 1. polovině 12. století (*Boháčová 2001, 265*) a pokračovala do 13. století (*Klápště 1978, 458*). Tuhové zásobnice se ve středních Čechách začaly objevovat již před r. 1100–1110 (*Bartošková 1999, 732*) a běžně byly užívány do 13. století. Počátek keramiky uvedené pod bodem (5) klade P. Meduna před r. 1227–1238 a vyznění před r. 1297 (*Gojda et al. 2010, 285*). Datování klasických zduřelých okrajů přibližně do 30. let 13. století se opírá o jejich početní kulminaci v těch částech Prahy, které byly systematicky osídleny v lokačním období, např. v Havelském městě (shrnutí chronologických opor *Hrdlička 1993, 101–102*). Přesto jejich dřívější nástup v menším počtu nelze vyloučit. Výroba těchto okrajů byla patrně ukončena ještě před tím, než se v Praze objevila vrcholně středověká keramika.³ Svůj význam pro chronologické zařazení souboru ze Zelčína má také absence vrcholně středověké keramiky. **Souhrn:** Mezi nálezy jsme nezaznamenali prvky, které by přesahovaly interval 11.–13. století. Pro datování souboru považujeme za rozhodující přítomnost klasických zduřelých okrajů a severočeských zásobnic, jejichž společný časový překryv ukazuje na mladší část 12. století až nejpozději 1. třetinu 13. století, kam také datujeme oba zelčínské objekty.

VÝZNAM SOUBORU

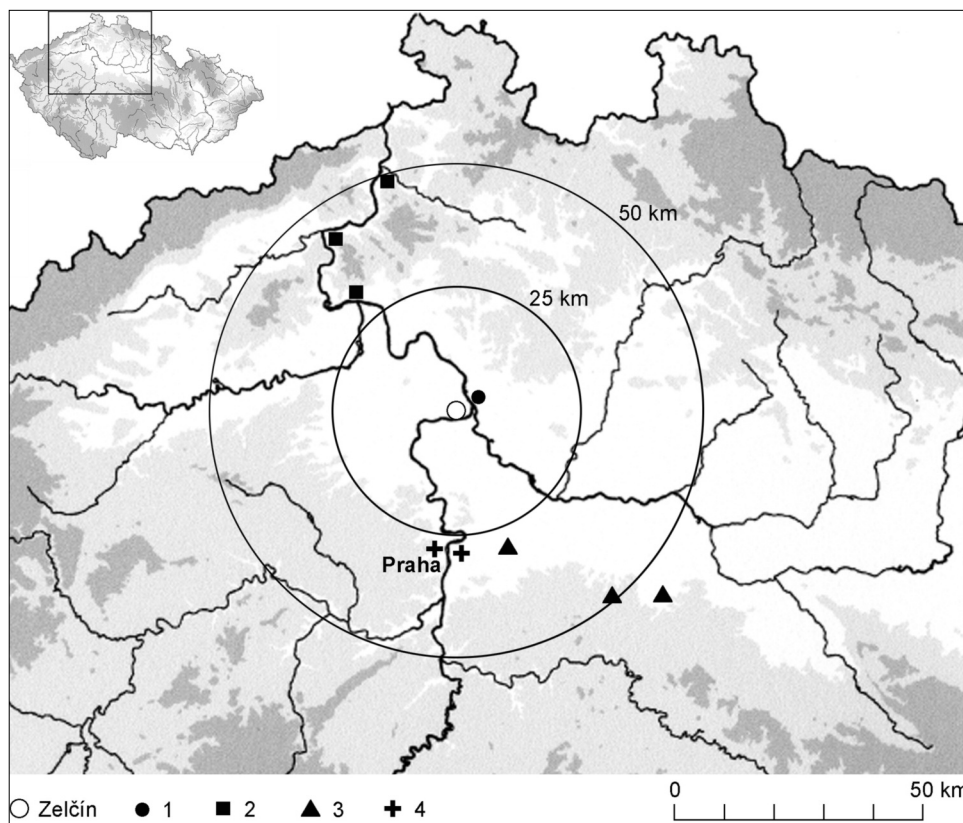
Z chronologického rozboru vyplývá, že doba oběhu zjištěných keramických skupin se vzájemně překrývá a že v kolekci se nenacházejí prvky, které by byly jednoznačně časově následné. Zatímco tedy po stránce chronologické lze soubor označit jako homogenní, z pohledu provenience zaujme naopak jeho značná různorodost. Navzdory nevelkému souhrnnému počtu zlomků zachycujeme v Zelčíně vedle domácí produkce z Mělnicka (zastoupené bezpečně pouze jedním zlomkem) také výrobky dílen z Pražska, východní části středních Čech a nejspíš také z Čech severních (*tab. 2*). Po vynesení do mapy se ukáže, že tyto nádoby musely na místo svého konečného uložení urazit cestu přibližně 30 až 50 km (*obr. 4*). Uvedené vzdálenosti jsou měřené vzdušnou čarou, skutečná délka trajektorie byla samozřejmě větší.

Vysoký relativní podíl importů na nalezišti lze vysvětlit polohou na Vltavě a nedaleko soutoku Vltavy s Labem, kteréžto řeky díky své splavnosti spojovaly střední, východní a severní Čechy a usnadňovaly mezi nimi transport i křehkého zboží na větší vzdálenosti. Jen velmi hypoteticky se lze vyjádřit k otázce, jaký distribuční mechanismus se zde uplatňoval. Možnost, že by se uvedené nádoby dostaly do Zelčína v rámci vrchnostenského přerozdělování dávek vybíraných od poddaných samozřejmě nelze vyloučit, nezdá se nám však příliš pravděpodobná. Pokud se někde v okolí Mělníka takový způsob do-

³ Toto tvrzení opíráme o soubor s většími torzy nádob, promíšený se zástupci vrcholně středověké produkce, který byl nalezen v tzv. jámě s košatinou na Staroměstském náměstí. V tomto souboru se zduřelé okraje již nevyskytují (srov. *Pavůl 1971, 18–19, 51–54, obr. 47–55*).

	severočeské Polabí	V část stř. Čech	Pražsko	neurčeno	celkem
hrnce	••	•	•		4
zásobnice	•••	•	•		5
misky				••	2
celkem	5	2	2	2	11

Tab. 2. Provenience keramiky podle typů nádob (pouze na základě okrajů)

Obr. 4. Pravděpodobná provenience keramických nádob v Zelčíně, kterou přibližně vyznačují místa jejich nejčastějšího výskytu. 1 – „mělnická skupina 1“ (Mělník-Pšovka); 2 – keramika severočeského Polabí (Litoměřice, Ústí n. L., Děčín); 3 – východní část středních Čech (Běchovice, Kostelec n. Černými Lesy, Kouřim); 4 – klasické zduřelé okraje (Praha)

dávání zboží uplatňoval, pak spíše v blízkém Vrbně, které zřejmě představovalo jedno z hlavních panovníckých zemědělských center v zázemí mělnického hradu (Meduna 2002, 2; Štefan – Varadzin 2007, 43). Proto se raději kloníme k alternativě volného obchodu, ať už prostřednictvím tržiště v Mělníku (příp. ve Vrbně?), nebo přímým kontaktem s obchodníky, kteří Zelčínem proplouvali. S ohledem na datování keramického souboru do mladší části 12. století až 1. třetiny 13. století se nám tento předpoklad nejeví nikterak nepravděpodobný.

Zelčínské sídliště je nejspíše jednou z mála publikovaných lokalit, které dokládají otevřenost českého venkova vůči masové distribuci běžného užitkového zboží již před polovinou 13. století. Částečně se tak doplňuje obraz směnných vztahů, který je dosud vykreslován povytce převážně jen na základě materiálu z významných center (srov. Varadzin 2010, 45–48).

PRAMENY A LITERATURA

- Bartošková, A. 1999: Zánikový horizont budečské akropole (ke chronologii raně středověké keramiky), *Archeologické rozhledy* 51, 726–739.
- Boháčková, I. 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Praha, 179–301.

- CDB IV: Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae IV., eds. J. Šebánek – S. Dušková. Praeae 1962.
- Gojda, M. et al. 2010: Archeologie krajiny a sídel na Podřipsku. Výzkum středověkého ohrazeného areálu v Ledčicích, Archeologické rozhledy 62, 259–292.
- Hrdlička, L. 1993: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky, Archeologické rozhledy 45, 93–112.
- Klápště, J. 1978: Středověké osídlení Černokostelecka, Památky archeologické 69, 423–475.
- Meduna, P. 2002: Mělník a Pšovka (z pohledu archeologie). In: R. Špačková (ed.), Mělník-Pšovka. Mělník.
- Paolů, I. 1971: Pražská keramika dvanáctého a třináctého století. Praehistorica 4. Praha.
- Sklenář, K. 1982: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Mělník.
- Šolle, M. 1969: Kouřim v mladší a pozdní době hradištní, Památky archeologické 60, 1–124.
- Štefan, I. – Varadzin, L. 2007: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: J. Hrdina – B. Zilinská (eds.), Církevní topografie a síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Colloquia mediaevalia Pragensia 8. Praha, 33–54.
- Varadzin, L. 2010: Hrnčířská výroba 6.–13. století ve východní části střední Evropy v archeologických pramenech, Archeologické rozhledy 62, 17–71.
- Varadzin, L. – Štefan, I. 2007b: Raně středověká podhradní osada v Pšovce u Mělníka. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky středočeského Polabí, Archeologické rozhledy 59, 116–129.
- Zápotocký, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, Památky archeologické 56, 205–391.
- Zápotocký, M. 1977: Slovanské osídlení na Děčínsku, Archeologické rozhledy 29, 521–553.
- Zápotocký, M. – Corková, M. 1993: Slovanská osada v Ústí n. L.-Krásném Březně. Příspěvek k datování mladohradištní keramiky severočeského Polabí, Archeologické rozhledy 45, 279–314.

AN ASSEMBLAGE OF POTTERY FROM ZELČÍN, MĚLNÍK DISTRICT

A contribution to our knowledge of pottery distribution patterns at the end of the early Middle Ages

In this text, attention is paid to analysis of an assemblage of pottery dating from the late 12th to the first third of the 13th century, which up to now represents the only evidence of medieval settlement in the cadastral area of Zelčín. The percentage of likely imports is surprisingly high (from north Bohemian Elbeland, the eastern part of Central Bohemia, and from Prague), which is quite striking, even though the assemblage itself is not very large. The settlement at Zelčín can with a high degree of probability be associated with the sites bearing witness to ties between the Bohemian countryside and the mass distribution channels for ordinary utensils. They were brought from a distance of 30 to 50 km – in the time period prior to the mid-13th century (Fig. 4).

Fig. 1. Zelčín on the modern cadastral plan. The location of features 1 and 2 is marked with black dots, the course of a trench for utility lines is marked in grey

Fig. 2. Zelčín on Müller's map from 1720 (A) and on the map of the Second military survey from the years 1836–1852 (B). The first picture shows the riverbed of the Vltava in the immediate vicinity of Zelčín, the second one shows a triangular platform, in the southern corner of which a medieval residence used to stand. The area investigated by surface survey is indicated by hatching

Fig. 3. Pottery finds from feature 1 (2, 7–9, 17, 19–23), feature 2 and from the pile of removed earth (the rest). Their probable provenance is indicated: A region of Mělník („engobe“ is represented by stippling); B north Bohemian Elbeland; C eastern part of Central Bohemia; D region of Prague; E graphite pottery

Fig. 4. Likely provenance of ceramic vessels found at Zelčín, which is approximately defined by the places of their most frequent occurrence. 1 – „Mělník group 1“ (Mělník-Pšovka); 2 – pottery of north Bohemian Elbeland (Litoměřice, Ústí n. L., Děčín); 3 – eastern part of Central Bohemia (Běchovice, Kostelec n. Černými Lesy, Kouřim); 4 – classic swollen rims (Prague)

LADISLAV VARADZIN

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, PRAHA, V. V. I., LETENSKÁ 4, 118 01, PRAHA 1
varadzin@arup.cas.cz

IVO ŠTEFAN

ÚSTAV PRO PRAVĚK A RANOU DOBU DĚJINNOU FF UK PRAHA, CELETNÁ 20, 116 36 PRAHA 1
stefanivos@seznam.cz